

ŠTIROVAČA KAO NEGDAŠNJE SREDIŠTE ZA PRERADU DRVA SREDNJEG VELEBITA

ŠTIROVAČA AS A FORMER CENTRE FOR WOOD CONVERSION IN THE MIDDLE OF VELEBIT

Dragan TONKOVIĆ*

SAŽETAK: Uprava državnih šuma 1870. godine na Srednjem Velebitu u predjelu Štirovača, nadmorske visine 1000 m, sagradila je pilanu i tako smanjila troškove prijevoza na tržište samo za izrađene sortimente. Pilana je bila na parni pogon, jer se na toj lokaciji nalazi izvorište s dovoljnom količinom vode za parni pogon pilane, godišnjeg kapaciteta u jednoj smjeni 4000 m³. Pilana je uništena tijekom II. svjetskog rata i nije obnovljena.

Pod pilanom »Štirovača«, zapravo se podrazumijeva radna jedinica Šumarije Kosinj, koja je imala zadaću sječu u šumi, preradu na pilani i prijevoz iz šume do pilane i dalje do 35 km udaljene lučice na Jadranskoj obali Stinica.

U ovom članku autor je opisao pilanu i ostale sadržaje pilanskog prostora, uvjete rada u šumi, na pilani i u prijevozu roba te neke osobne događaje povezane s prirodnim zbivanjima te tako oteo zaboravu dijelić značajnih zbivanja iz naše bogate šumarske prošlosti.

Ključne riječi: Oteti zaboravu značajnija zbivanja iz naše bogate prošlosti.

UVOD

O šumama srednjeg Velebita kao području između prijevoja Velili Alan, ceste Jablanac-Kosinj i prijevoja Oštarije, cestovnog pravca Karlobag-Gospić, na kojem je niklo štirovačko postrojenje, dovoljno govore šumsko-uređajni elaborati, kao i niz putopisnih i naučnih radova posvećenih Velebitu, kako bi se stekao dojam o jednom od najšumovitijih dijelova te naše planine. Sa svojim položajem unutar duge udoline, zaštićene obraslim šumskim kosama, te se šume svrstavaju među najljepše sastojine smreke i jele s ponešto bukve, čije iskorišćivanje počinje pilanskom preradom 1870. godine te dovršenom izgradnjom ceste Jablanac-V. Alan-Štirovača 1876. godine, u dužini od 35 kilometara. Spomenimo da je šumsko područje Štirovače Financijskim za-

konom za 1928/29. godinu proglašeno Nacionalnim parkom. Kako je Financijski zakon bio na snazi samo jednu godinu, tako je i Štirovača bila nacionalnim parkom samo jednu godinu. Danas je Štirovača poseban rezervat šumske vegetacije u okviru Rezervata biosfere Velebit, proglašenim po Organizaciji ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO) po programu MAB (Čovjek i biosfera).

O samoj pilani podaci su daleko skromniji. Iz šumarske kronike, vođene tek potkraj njezinog rada, može se saznati da je izgradnju financirala država, da proizvodnja teče sve do 1935. godine putem zakupa, a poslije u režiji šumarstva. Među zakupnicima naći će se imena Vilhara, svojevremenog pilanara iz Saborskog i Kalanja iz Pazarišta. Podaci još govore da je 1912. godine pilana zahvaćena požarom, potom obnovljena nastavila s radom. U ratnom vihoru 2. svjetskog rata opet

* Dragan Tonković, dipl. ing. Vinkovci, Gundulićeva 5

je u plamenu, nakon čega se i ne obnavlja, i prestaje s radom.

O njezinoj nazočnosti na toj lokaciji do danas je ostao tek pokoji vidni trag, a slika o postojanju već je posve izbljedadila, bilo zbog čestih organizacijskih promjena u struci ili zbog odsutnosti bivših rukovodnih kadrova, mahom i nestalih za minulih burnih vremena, či-

me se i zaboravilo na njezinu ulogu u razvoju tog dijela, kako ličkog, tako i primorskog, izrazito zaostalog kraja. Da bi predodžbu o pilani donekle oteli zaboravu, pokušat ćemo ju dočarati prikazom njezina djelovanja u jednom kraćem razdoblju, putem sjećanja i zapisa danas već rijetkih sudionika te proizvodnje, među kojima je i autor ovog članka.

PREGLED STANJA 1939. I 1940. GODINE DJELOKRUG RADA

Pilana kao sastavni dio Šumske uprave Kosinjske, sušačke direkcije šuma obuhvaća:

- eksploataciju šuma u vlastitoj režiji štirovačkog djela šuma,
- pilansku proizvodnju,

— prijevoz rezane građe i šumskih sortimenata na morsku luku u Stinici,

- radove na stovarištu Stinica, te
- održavanje putova.

TVORNIČKA POSTROJENJA I OSTALI OBJEKTI

Prema priloženoj skici unutar ograđenog tvorničkog poligona nalaze se: pilanska hala, strojarnica, šupa za prosušenu građu, stovarišta za trupce i rezanu građu s mrežom dekovilskih kolosjeka i puteva.

Pilanska hala predstavlja drvenu konstrukciju u daščanoj oplati prekrivenu šindrom, u kojoj su dva gate- ra s odgovarajućim sekundarnim strojevima, vezani transmisijama i pogonskom osovinom na parna postrojenja strojarnice.

Strojarnica na koju se nastavlja kotlovnica, čini solidniju zidanu zgradu s ugrađenim dva parna stroja, od kojih je jedan manji, namijenjen za rasvjetu kad pilana nije u radu, te dva parna kotla kotlovnice. Unutar tih prostora je i brusionica, a uz njih tvornički dimnjak izrađen od limenih cijevi.

Šupa za rezanu građu namijenjena je za manipulaciju prosušene, uglavnom bukove rezane građe, koja se kroz ovo razdoblje nije prerađivala.

Od objekata izvan ograde navest ćemo:

Radničke nastambe kao dvije drvene zgrade od kojih je jedna namijenjena za kuhinju i blagovaonicu, a druga za spavaone radnika.

Slijedi zatim natkriveno vrelo zvano »**Kučerak**«, kao pouzdan jamac svih potreba na vodi tog užeg područja, uključivši i tehnološku vodu za pilanu. Prema dr. Ž. Poljaku temperatura iznosi ljeti 50° C, čime se svrstava u najhladnija izvorišta Velebita.

Na istoj strani između ograde i šume je **stovarište pilanskih otpadaka**, čije su gomile uslijed slabe prodaje stalno rasle, i za slučaj požara, ugrožavale cijelo područje.

Nedovršena upravna zgrada koja po svom izgledu i nije u skladu s planinskim objektima, pogotovo sa štirovačkim uzorcima, predviđena je za poslovnicu pilane u svom prizemnom dijelu, a na katu za stambene prostore.

U zidanom prizemlju **stare upravne zgrade** skladište je tehničkog materijala, dok je na katnom dijelu drvene konstrukcije kancelarija i putničke sobe.

Lugarnica je manja drvena prizemnica kao službenički stan, uz koju je stupac za meteorološke instrumente, s obližnjom kotom od 1102 m štirovačke nadmorske visine.

U zgradi pod nazivom **Kantina** prizemni je dio korišten za trgovinu, gostionicu i kuhinju, a kat je predviđen za zakupnika i njegovo osoblje. U tom sklopu su još pekara, štala i ostali gospodarski sadržaji.

Taj je dio područja elektrificiran, uz noćnu rasvjetu otvorenih stovarišta i puteva.

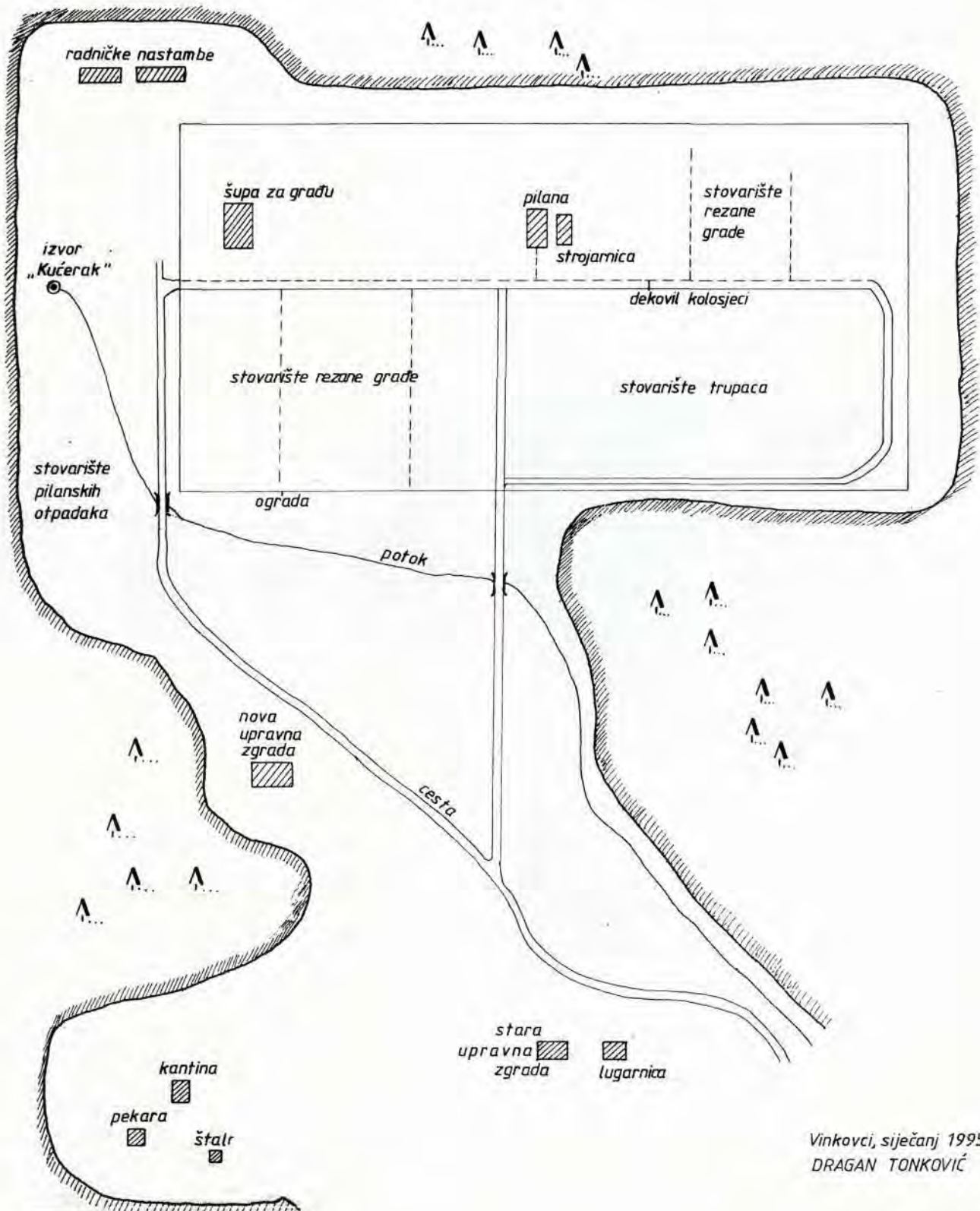

Sl. 1. Pilana Štirovača sa strojarnicom i, u prvom planu, Dipl. ing. Marijanom Matijaševićem, upraviteljem pilane.

Foto: D. Tonković, 1939. g.

skica PILANSKIH POSTROJENJA I ZGRADA NA ŠTIROVAČI

PREMA STANJU 1940. god.

Vinkovci, siječanj 1995.
DRAGAN TONKOVIĆ

OBILJEŽJE UVJETA I NAČIN RADA

Proizvodnja je suočena s vremenskim nepogodama, kojima je izloženo ovo područje s visinom iznad 1000 m, godišnjim oborinama 2000 do 2500 mm i snijegovima višim od 1 m, zbog čega se u zimskom razdoblju i obustavlja. Posluje se s dovoljnim prilivom radne snage jer je ovaj kraj tada još prilično napućen, koja se služi s jednostavnim sredstvima i načinom rada, a u pogledu svog smještaja većinom je prepuštena sama sebi.

Šumski radovi obavljaju se u kasnijem dijelu proljeća, ljeti i početkom jeseni. Pretežit dio sortimenata odnosi se na pilansku oblovinu, zatim na ogrijevno drvo s nešto rudnog drva i duge oble građe. Na sječi su radnici uglavnom s pazariškog i kosinjskog kraja, te dijelom iz Krasna i Primorja. Radi se vlastitim alatom. Stanuje se u »bajtamama« pokrivenim četinom i korama s oguljenih trupaca, koje sami radnici grade. Nedjelja se provodi kod kuće.

Privlačenje drva do puteva obavlja se vučom po zemlji, ogrijevno drvo s vučom na tzv. vlačnicama, a u manjoj mjeri prenosom pomoću samarica koje obavljaju Primorci svojim mulama. Prijevoz do pilane kolima je vršen. Kirijaši su poput sjekača iz okolnih naselja. Smještaj im je također provizoran. Radili su s konjskim i volovskim zapregama, koje bi danju bile u pogonu, a noću bi stoka provodila na paši, prihranjivala se s ponešto zobi, a umjesto štale znalo se stoku sklanjati pod smrekove krošnje.

Pilanska se proizvodnja svodi na rad 6 do 7 mjeseci. U 1939. godini forsirano je produženje, koje je trajalo sve do 15. prosinca, ali s umanjenim učinkom, jer je od početka studenoga do tada izgubljeno 10 dana uslijed sniježnih vijavica. Radom u dvije smjene godišnje se prerađuje oko 8000 kubika oblovine. Građa je pretežno usmjerena na talijansko tržište. Radnici su pretežno iz pazariškog kraja. Stanovali su na Štirovači. Su-

Sl. 2. Stovarište oblovine s vrelom »Kučerak« u pozadini.

Foto: D. Tonković, 1939. g.

Sl. 3. Stara upravna zgrada i lugarnica iz 1933. god. Naprijed tri izletnika i autor D. Tonković, 1939. g.

botom popodne odlazili bi svojim kućama, a u ponedjeljak ujutro bi se vraćali, dakako pješice, desetak i više kilometara, što šumskim, što poljskim strmim stazama.

Zimi bi na tom području ostala samo dvojica čuvara za osiguranje uskladištene građe, postrojenja i zgrada, gdje bi radili na smjenu, svaki mjesec po jedan, dok bi njihove obitelji bile u selima kod svojih.

Prijevoz rezane građe na more stvar je primorskih kirijaša iz svih zaselaka duž ceste Alan - Stinica, s kojima je da spomenemo, dolazilo do nesuglasica zbog oštećenja građe, a jednom prilikom i do obustave rada te postavljanja prepreka na cesti. Naime, da bi se skratila spora vožnja slabijim konjskim i mulećim zapregama te napustilo njihovo pomoćno stovarište na Alanu, do kuda je teret vožen po dva puta, a time i otklo-

nilo vlaženje i pucanje na suncu te osjetljive robe, Direkcija šuma se odlučila na vlastiti prijevoz, nudeći kirijašima prijevoz ogrijevnog drva, što su oni odlučno odbili. Da se izbjegn timer neugodnosti kroz intervenciju vlasti, odluka je povučena, tako da su kirijaši ostali pri građi, a kamion »Skoda« s prikolicom nastavio je prijevoz ogrijeva. Na toj relaciji kroz 24 sata vozio je 4 ture vožnje s teretom od 28 prm po turi.

Stovarište Stinica na kojem se unutar vlastite morske luke obavlja preuzimanje, uskladištava i otprema

građa i ogrijev, a posebnim osiguranjem složajeva protiv naleta snažnih vjetrova. To je ujedno i glavni punkt za održavanje veze između direkcije u Sušaku i Štirovače.

Održavanje puteva odnosi se na tekuće održavanje glavne prometnice do mora te proširenje pojedinih dijelova, kako same ceste, građene u širini od 4 m, tako i svijetlog pojasa na njezinom prolazu kroz obrasla područja.

UTJECAJNI ČIMBENICI PROIZVODNJE

Na razini Direkcije šuma radi se prvenstveno o ulozi direktora, kojega u to vrijeme predstavlja ing. Ivan Maruzzi, a naslijeđuje ing. Milan Rosandić, zatim o ulozi taksacije s taksatorom ing. Ivom Šverkom, a još neposrednije o utjecaju referade eksploatacije šuma pod vodstvom ing. Nikole Popovića, odnosno slijednika ing. Stjepana Škopca, pa ing. Ivana Rukavine.

U okviru šumske uprave riječ je o upraviteljima, ovom prilikom o ing. Eduvardu Šoliću i nasljedniku ing. Đuri Margetiću.

U samoj Štirovači također se radi o upraviteljima,

među kojima su ing. Marijan Matijašćević i nakon njega, ing. Dragan Tonković, te šum. poslovođa Petro Matijević. Od ostalog osoblja spomenut ćemo: poslovođu eksploatacije šuma Luku Anića, otpremnika rezane građe Berkovića, mašinovođu Milana Ambrozića, te čuvara područja Josu Rukavinu.

Tu su još zakupnici kantine Mića Kulaš, a poslije njega trgovac Kasumović.

Uz napomenu da su sve osobne promjene uslijedile nakon osnutka Banovine Hrvatske iz kolovoza 1939. godine.

PORIJEKLO NAZIVA ŠTIROVAČA

Nazivi pojedinih predjela Velebita potječu prema prof. Pavlu Rogiću, uz ostalo i po imenima biljaka, kao što je slučaj s Jelovcem, Jagodnjakom, Štirovačom te nizom ostalih.

Štirovača je prozvana po biljci štir, čije je ime već gotovo zaboravljeno a ne spominju ga ni poznati istraživači Velebita, poput prof. Kušana ili akademika Forenbackera. No ipak ona se može naći u Aničevom Rječniku hrvatskog jezika iz 1994. godine i to kao sinonim za dvije biljke, od kojih je jedna po narodnom

imenu divlji špinat, a po znanstvenom *Chenopodium bonus Henricus*. Međutim pod tim znanstvenim imenom ona je poznata i Forenbacheru, i uključena u njegovu knjigu »Velebit i njegov biljni svijet«, ali pod narodnim imenom **loboda**.

Iz ovoga proizlazi da naziv Štirovača vuče korjen od imena biljke štir, kasnije preimenovane u lobodu, koja u spomenutoj knjizi predstavlja biljku 15 do 60 cm visine s bujnim rastom po humusnom tlu viših položaja Velebita, osobito oko pastirskih stanova.

Sl. 4. Zgrada pod nazivom »kantina« — trgovina, gostionica i postrorije zakupaca pilane.

Foto: D. Tonković, 1939. g.

Sl. 5. Upravna zgrada građena 1939. god.

Foto: D. Tonković, 1939. g.

DOŽIVLJAJI KOJI SE PAMTE

Uz navedene uvjete rada spomenut ćemo još neke posebnosti, kao neizbrisive tragove boravka na ovom području.

Jedan takav osobit doživljaj bila je vožnja kamionom pokraj jeseni u pravcu mora. Polazilo se iz maglovite i sniježne Štirovače dugim tunelom injem okićenim nadsvođenih stabala uzane ceste, u smjeru sunčane oštrine 1412 m visokog Alana i spuštalo, a usputnim skidanjem lanaca, u blaženu stiničnu toplinu, gdje se moglo boraviti u košulji.

Posebice treba spomenuti grmljavinu koja se ovdje

javlja 5 do 6 puta mjesečno tijekom ljeta, ali s takvim intenzitetom da cijela udolina zvonit uslijed snažnih udara po okolnim visovima, uz obilnu kišu i bljesak munja, čija učestalost naprosto pretvara noći u dane.

Valja se prisjetiti slučaja koji se zbio zimskom čuvaru Luki Aniću koji je za vrijeme svoje smjene bio pozvan na vojnu vježbu i po povratku umjesto suhog mesa i slanine našao na tavanu samo oglodane kosti i kože, kao djelo lukavih šojki kreštalica, jedinih gospodara snijegom zametene Štirovače.

I NA KRAJU

Kao zagovornik izgradnje žičare Stinice-Alan negdašnji taksator ing. Stjepan Šurić predvidio je uz ulogu u šumarstvu i njezin turistički značaj, ukazujući pritom na mogućnost da gosti vrelih rapskih plaža uživaju u noćnoj svježini Velebita.

Žičara je 1958. izrađena za potrebe golootočkih radionica i uskoro prestala s radom. Međutim ostali su njezini temelji i netaknuta priroda šumskih proplanaka, zvanih padeža, nadomak Štirovače s vrelima žive

vode i svježinom, čija se noćna temperatura spušta tijekom ljeta blizu ništice!

Za pisanje ovog članka uz autorov dnevnik rada i kazivanja bivšeg pazariškog kirijaša Joke Živkovića — korišteni su još radovi: prof. P. Rogića, prof. dr. F. Kušana i dr. Ž. Poljaka iz putopisa »Velebit« Ž. Poljak, Zagreb 1969. i radovi akademika S. Forenbachera iz njegove knjige »Velebit i njegov biljni svijet«, Zagreb, 1990.

SUMMARY: In 1870 the State Forest Administration constructed a sawmill at Štirovača, the middle part of Velebit at 1000 m above sea level. In this way transportation costs were decreased by transporting only converted wood to the market. The sawmill was powered by steam as there is a well on this site with a sufficient amount of water for a steam - powered sawmill, having an annual production capacity of 4000 m³ each shift. The sawmill was destroyed during the Second World War and has not been reconstructed.

The Štirovača sawmill was originally a work unit of the Kosinj Forest Office. This work unit had the task of felling and conversion of wood in the sawmill, including transportation from the forest to the sawmill, and even as far as Stinica, a small port on the Adriatic coast, 35 km away.

In this paper the author describes the sawmill and other facilities within the scope of the sawmill, conditions of work in the forest, in the sawmill, and wood transportation. Furthermore, the author describes some events in which he was personally involved, and in this way he ensured that one small part of the significant events in our rich forest tradition is not forgotten.